

MAÜ
PRESS

Artuklu Akademi

Sığâr-ı Tâbiîn Âlimlerinin Tedlîsi -Yahyâ b. Ebî Kesîr Özelinde-

Sinan Erdim | 0000-0003-2564-5027 | aserdim@kastamonu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi | Fırat Üniversitesi | İlahiyat Fakültesi | Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kırâat İlmi Anabilim Dalı | Elazığ | Türkiye

<https://ror.org/05teb7b63>

Atıf: Erdim, Sinan. "Sığâr-ı Tâbiîn Âlimlerinin Tedlîsi -Yahyâ b. Ebî Kesîr Özelinde-", *Artuklu Akademi* 12/1 (Haziran 2025), 199-219. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1549984>

Öz: Sığâr-ı tâbiîn âlimleri hadislerin tedvîn ve naklinde önemli roller üstlenmekle birlikte kendilerinden sonraki tebe-u tâbiîn muhaddisleri tarafından bazı eleştirilere de uğramışlardır. Bu eleştirilerden biri de onların tedlîs ve irsâl yapmalarıdır. İrsâl ve tedlîs kelimeleri ilk asırlardan itibaren aynı anlamda da kullanılagelmiştir. Sığâr-ı tâbiîn râvîlerini mürsel rivâyet alırken titiz davranmamaları ve zayıf râvîlerden irsâlda bulunmaları sebebiyle eleştirenlerden biri de İmâm Şâfiî'dir. Hadîs usûlündeki genel yaklaşıma göre büyük muhaddislerin irsâl ve tedlîsleri sıhhat açısından bir sorun oluşturmamaktadır. Bu hususta bu kuşağa özgü özel bir usûl ise görülmemektedir. Bu bağlamda çokça tedlîs ve irsâl yapmakla bilinen sığâr-ı tâbiîn âlimlerinden Yahyâ b. Ebî Kesîr incelenerek o dönem hakkında bazı tezler oluşturulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadîs, Tedlîs, İrsâl, Tâbiîn, Mürsel, Yahyâ b. Ebî Kesîr.

Makale Bilgileri

Makale Türü	Araştırma Makalesi
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Geliş Tarihi	14.09.2024
Kabul Tarihi	30.04.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Benzerlik Taraması	Yapıldı- intihal.net
Yapay Zeka Beyanı	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.
Etik Kurul İzni	Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	artukluakademi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır
Dizinleme Bilgileri	Dergi TrDizin, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's ve ATLA'da taranmaktadır.

The Tadrîs of the Scholars of Şîğâr al-Tâbi'ûn -In the Case of Yahyâ b. Abî Kathîr-

Sinan Erdim | [0000-0003-2564-5027](https://orcid.org/0000-0003-2564-5027) | serdim@kastamonu.edu.tr

Asst. Prof. Dr. | Fırat University | Faculty of Theology | Department of Recitation of Quran and Science of Quranic Recitation | Elazığ | Türkiye

<https://ror.org/05teb7b63>

Citation: Erdim, Sinan. "The Tadrîs of the Scholars of Şîğâr al-Tâbi'ûn -In the Case of Yahyâ b. Abî Kathîr-", *Artuklu Akademi* 12/1 (Jun 2025), 199-219. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1549984>

Abstract: The scholars of the şîğâr al-tâbi'ûn played a crucial role in the compilation and transmission of ḥadîths, yet they faced criticism from later muḥaddithûn of the taba' al-tâbi'in era. Among the primary critiques directed at them were their practices of tadrîs (concealing a weak narrator) and irsâl (narrating without explicitly naming an intermediary). These two terms have often been conflated in early Islamic scholarly discourse. Imâm al-Shâfi'î, for instance, reproached certain şîğâr al-tâbi'ûn narrators for their insufficient rigor in transmitting mursâl (unlinked) narrations and for relying on weak transmitters. Within classical ḥadîth methodology, the irsâl and tadrîs of major muḥaddithûn are generally not considered detrimental to the reliability of a narration, provided the transmitter is otherwise trustworthy. However, no uniform methodological approach exists concerning this specific generation of narrators. This study focuses on Yahyâ b. Abî Kathîr, a prominent scholar among the şîğâr al-tâbi'ûn, who was frequently accused of tadrîs and irsâl. Through an analysis of his narrations, this paper seeks to evaluate the nature of these criticisms and propose new theoretical frameworks for understanding transmission practices during this formative period of ḥadîth literature.

Keywords Hadîth, Tadrîs, İrsâl, Tabi'ûn, Mursâl, Yahyâ b. Abî Kathîr.

Article Information

Article Type	Research Article
Reviewers	Two external reviewers / Double-blind
Date of Submission	14.09.2024
Date of Acceptance	30.04.2025
Date of Publication	30.06.2025
Plagiarism Checks	Done- intihal.net
AI Disclosure	No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.
Ethics Committee Approval	This study does not require ethics committee approval, as it is based on data obtained through literature review and previously published sources. It is hereby declared that all scientific and ethical principles were observed during the preparation of the study, and that all referenced works have been properly cited in the bibliography.
Complaints	artukluakademi@gmail.com
Conflict of Interest	No conflict of interest declared
License	The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.
Indexing Information	The journal is indexed in TrDizin DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's and ATLA.

Giriş

İslâm coğrafyasının farklı beldelerinde hadîşçiliği ile meşhur olmuş birçok tâbiîn âlimi mevcuttur. Bunların bazısı hakkında birçok muhaddis ve münekkid “hâfız”, “imâm” gibi övgülerde bulunmuşlardır. Bununla birlikte bu âlimler irsâl ve tedlîs kitaplarında da yer almışlardır. Örneğin Mekhûl (ö. 112/731), Katâde (ö. 117/735), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) ve Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö. 129/747) gibi meşhur tâbiîn âlimleri irsâlda bulunan muhaddislerin tespit edildiği eserlerde zikredilmiştir.¹ İmâm Şâfiî’nin (ö. 204/820) sığâr-ı tâbiîn tedlîsi hususundaki değerlendirmeleri bu bağlamda önem arz etmektedir. O kibâr-ı tâbiînden sonra gelenlerin rivâyet aldıkları kimseler hususunda çok müsamahakâr davrandıklarını bu sebeple kendisinin, müdellis bir kimsenin sarîh lafızlarla nakletmediği bir hadîsini kabul etmeyeceğini söyler.² İmâm Şâfiî’ye müdellis olup olmadığını bilmediğin birinin “an” lafzı ile aldığı rivâyetini nasıl kabul ettiği de sorulmuştur. O ise bu soruya müslümanların adil kimseler olduğunu ve tedlîsin geçmişte olmayıp sonradan ortaya çıktığı cevabını vermiştir. Şâfiî ayrıca hadîşçiler nezdinde “سمعت فلاناً يقول سمعت فلاناً” ile “فلاّن عن فلان حدّثني” lafızlarının aynı olduğunu belirtir. Hadîşçilerin ancak karşılaşmış olduğu kimselerden bu şekilde nakilde bulunduklarını ve kendisinin de bu şekilde gelen bir hadîsi kabul ettiğini söyler.³ O, bu bağlamda İbn Şihâb’ı hadîste imâm saymakla birlikte onun mürsel olarak naklettiği “Hz. Peygamber namazda gülen bir kimseye namazını ve abdestini yinelemesini emretti” hadîsini kabul etmemektedir. İmâm Şâfiî’nin naklettiği bir diğer tarîki göre İbn Şihâb bu hadîsi Süleymân b. Erkâm-Hasan-Hz. Peygamber isnâdı ile almıştır. İbn Şihâb’ın hadîsi bu râvîden neden aldığı hususunda ise “Onu murûet ve akıl sahibi biri olarak gördü ve hüsnü zan ile ondan kabul etti. Kendisinden küçük olması veya başka bir sebeple de ismini söylemedi. Ma’mur sorunca da müsned haliyle nakletti” der.⁴ Halbûkî İbn Şihâb’ın kendisinden hadîs aldığı Süleymân b. Erkâm (ö. ?) Basralı metrûk bir râvîdir.⁵ Kanaatimizce İbn Şihâb bu rivâyeti yaşadığı bölgenin ilmi geleneğine uyduğu için aldı. Nakilde bulunduğu râvî de çok zayıf olduğu için onu gizledi. İmâm Şâfiî İbn Şihâb’ı mürsel hadîs hususunda bu şekilde eleştirmekte ve tedlîs yapan bir kimseden “sarîh” lafızlarla gelmedikçe hadîs kabul etmeyeceğini söylerken Ümm’de ondan bu lafızla gelen birçok hadîsi tahrîc etmiştir. Rivâyetlerin isnâdlarının çoğu da “Mâlik an İbn Şihâb” şeklindedir.⁶ Onun “an” lafzı ile naklettiği bu rivâyetlerde de tedlîs ve irsâl yapabileceği hususuna ise değinmemektedir. Yani İbn Şihâb hadîs olduğuna hüsnü kanaat getirdiği başka rivâyetleri de “an” lafzı ile tedlîs veya irsâl yaparak nakletmiş olabilir. Ama aslında bunlar Hz. Peygamber’e değil de sahâbe veya tâbiîne ait söz ve fetvâlar olabilir. Alâî (ö. 761/1360), Zührî’nin tedlîs konusunda meşhur olmakla birlikte imâmların “an” sığasıyla naklettiği hadîslerini kabul ettiklerini ifade eder.⁷ Bu hüsnü zan ile yaklaşımı bazı cerh ta’dîl âlimlerinde de görmekteyiz. Örneğin İbn Adî (ö. 365/976) birçok râvîyi “Onun münker bir hadîsini görmedim veya bulamadım” lafızlarını kullanarak ta’dîl etmektedir.⁸ Hâlbuki bu tür ifadeler o râvînin rivâyetlerini sahîh kılmaz. Nakledilen hadîslerin, sahâbe ve tâbiîn âlimlerinin fetvâları veya sözleri olması da mümkündür.

¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *el-Merâsîl* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1408), 73, 76, 122, 169; Ebû Saîd Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Câmiu’t-tahsîl fî ahkâmî’l-merâsîl* (Beyrut: Alemu’l-Kütüb, 1986), 104 vd.; Selahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 90-98.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle* (Mısır: el-Mekebü’l-Halebî, 1940), 465.

³ Şâfiî, *Risâle*, 369, 378.

⁴ Şâfiî, *Risâle*, 469.

⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1963), 2/196.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Üm* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1990), 1/22, 29, 53.

⁷ Alâî, *Câmiu’t-tahsîl*, 109.

⁸ Ebû Ahmed b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fî duafâi’r-ricâl* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1997), 1/345, 445; 2/45, 54, 68, 82.

İbn Şihâb'ın bu tutumu ileride görüleceği üzere sığâr-ı tâbiînin önde gelen birçok muhaddisinde de mevcuttur. Bu isimlerden biri de çağdaşı Yahyâ b. Ebî Kesîr'dir. Naklettiği kimi hadislerde o da bu metotla hareket etmekte ve bunda bir beis görmemektedir. Yani o da kendi yaşadığı bölgenin geleneğine uygun veya tercih ettiği fetvâlara uygun birçok merfû rivâyeti bu usûl ile yani irsâl veya tedlîs ederek nakletmiş olabilir. Tebe-u tâbiîn âlimleri ise her geçen gün farklı bölgelerin rivâyetlerinin toplanması ile rivâyetler arası çelişkilere daha çok maruz kalmakta ve işi daha sıkı tutmaya çalışmaktadır. Bu da bu iki kuşak arasında usûl açısından sorunlara neden olmaktadır.

Üzerinde durulması gereken temel husus ise sığâr-ı tâbiîn âlimlerinin neden hadislerin naklinde sarîh ifâdeler yerine sıklıkla “an” lafzını kullandığı ve bu durumun kendilerinden sonra gelen tebe-u tâbiîn âlimleri tarafından hoş karşılanmadığıdır. Bu bağlamda tâbiînin küçüklerinden Yahyâ b. Ebî Kesîr örneğinden hareketle bu dönemin irsâl ve tedlîsine dikkat çekmeye çalışacağız.

1. Yahyâ b. Ebî Kesîr'in Hayatı ve Hakkındaki Cerh ve Ta'diller

Tam ismi Ebû Nasr Yahyâ b. Ebî Kesîr el-Basrî et-Tâî el-Yemâmî'dir. Tayy kabilesinin mevlâsıdır. Künyesinin Ebû Kesîr olduğu da söylenir. Aslen Basralı olup sonraları Yemame'ye yerleşti. İlim için on sene kadar Medine'de kaldı. Bunun dışında rihle bağlamında başka bir yolculuğundan bahsedilmemektedir. Nakilde bulunduğu hocaları arasında Abdurrahmân b. Ebû Seleme (ö. 94/713), İkrime (ö. 104/723), Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/733) ve Nâfi (ö. 116/734) gibi önemli kişiler bulunmaktadır. Bazı sahâbilerden nakilleri varsa da bunların mürsel olduğu ifade edilmiştir. Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/749), Haccâc es-Savvâf (ö. 143/761), Hişâm ed-Düstüvâî (ö. 152/769), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Ebân b. Yezîd el-Attâr (ö. 160/777), Evzâî (ö. 157/774), İkrime b. Ammâr (ö. 159/776), Şeybân b. Abdurrahmân (ö. 164/781) ve Ali b. Mübârek (ö. ?) önde gelen talebelerindendir. 129 senesinde Yemame'de vefat etti.⁹

Mizzî (ö. 742/1342) eserinde Yahyâ'nın altmış civarında hocasına yer verir. Medine'den İbn Müseyyeb (ö. 94/713), Basra'dan Hasan el-Basrî (ö. 110/729) ve İbn Sirin'in (ö. 110/729) ismi bu hocalar arasında geçmez. Kırk civarında da talebesini sayar. Basra'nın önde gelen âlimlerinden Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/777) da listede bulunmamaktadır.¹⁰

Cevâmiu'l-kelim programında ise iki yüz altmış üç hocası ve sekiz yüz yirmi dokuz hadisi olduğu bilgisi mevcuttur. Rivâyetlerinin büyük bir kısmını on beş kadar hocasından almıştır. Ebû Seleme'den üç yüz yirmi iki, İkrime'den, kırk dokuz, Ebû Kilâbe'den (ö. 104/723) kırk iki, Zeyd b. Sellâm'dan otuz yedi (ö. ?), Muhammed b. İbrahim'den (ö. 119/737) otuz ve Abdullâh b. Ebî Katâde'den (ö. 95/714) yirmi dokuz hadîs nakletmiştir. Bu hocalarından Ebû Seleme, Muhammed b. İbrahim ve Abdullâh b. Ebî Katâde Medenî, İkrime Mekkî ve Medenî, Ebû Kilâbe Basrî, Zeyd b. Sellâm ise Şamlıdır. Rivâyetlerinin büyük bir kısmı Medineli râvîlerdendir. Yine bu programa göre Hasan el-Basrî'den sekiz, İbn Sirin'den bir, İbn Müseyyeb ve İbn Şihâb'dan dörder, Şu'be'den ise üç hadîs almıştır. Şu'be'nin ise nakli tespit edilememiştir. İmâm Mâlik (ö. 179/795) de *Muvatta'* da kendisinden nakilde bulunmamıştır. Cevâmi' programındaki bilgiler genel olarak ana hadîs kaynaklarıyla uyusmakla birlikte zayıf rivâyetlerin bolca bulunduğu bazı eserler de sayıma katıldığından bu farklı neticeler söz konusu olmaktadır.

⁹ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdullâh b. Sâlih el-İclî, *Târîhu's-sikât* (Mekke: Mektebetü Dâri'l-Bâz, 1984), 1/475; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1952), 9/142; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 6/78; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'i'r-ricâl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 31/507; Selçuk Camcı, “Yahyâ b. Ebû Kesîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013), 43/241-2.

¹⁰ Mizzî, *Tehzîb*, 31/505-7.

Âlimlerin onun hakkında önemli övgüleri vardır. Eyyûb es-Sahtiyânî “Onun gibisi yeryüzünde kalmadı” der ve onu Medinelilerin hadîslerini Zührî’den sonra en iyi bilen kişi olarak niteler. Şu’be’nin ise hadîsleri açısından onu Zührî’den daha iyi olarak gördüğü nakledilmiştir. Bununla birlikte onun Yahyâ’dan herhangi bir nakline rastlamıyoruz. Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/814) “Zührî ile Yahyâ’nın hadîsleri çelişirse söz Yahyâ’nındır” der. İclî (ö. 261/875) de onun için “Ashâb-ı hadîsten sayılır” demiştir.¹¹ İbn Medînî (ö. 234/849) hadîslerin isnâdlarının altı isim üzerinde döndüğünü söyler. Bu isimlerden biri de Yahyâ b. Ebî Kesîr’dir.¹² İbn Hanbel (ö. 241/856) Yahyâ’yı “sika ve me’mun” saymıştır. Onun için “nakiyyu’l-hadîs cidden” ve “Hadîslerinde neredeyse bir problem bulamıyoruz” demiştir.¹³

Âlimler bu övgüler ile beraber onun irsâl ve tedlîs yaptığını da ifâde etmişlerdir. Yahyâ b. Saîd el-Kattân onun mürselleri için “Bir kıymeti yok” veya “Rüzgâr gibidir” demiştir.¹⁴ Bu bilgiyi Yahyâ’dan nakleden İbn Medînî’nin kendisinin de bu değerlendirmelerde bulunduğu kaynaklarda mevcuttur.¹⁵ İbn Hanbel’e Yahyâ’nın mürselleri sorulunca “Hoşuma gitmiyor. Zayıf râvîlerden ve küçük kimselerden nakilde bulunuyor” demiştir.¹⁶

Bazı tabakât kitaplarında tedlîsine ve irsâline değinilmezken bazısında ise bu durum örneklerle anlatılmıştır. İbn Sa’d (ö. 230/845) onun hakkındaki bazı övgülere yer vermekle beraber bu irsâl ve tedlîsten bahsetmemiştir. İclî onu “sika” ve “hasenu’l hadîs” saymış ve onun Urve b. Zübeyr’den (ö. 94/ 713) ve Zeyd b. Kâsım’dan hadîs işitmediğini söylemiştir.¹⁷ Buhârî (ö. 256/870) Yahyâ’nın Enes b. Mâlik (ö. 93/712), Ebû Seleme ve Abdullâh b. Ebî Katâde’yi gördüğünü söyler. Eyyûb es-Sahtiyânî’nin övgüsüne yer verir ancak mürsel ve tedlîs konusuna girmez.¹⁸ Ebû Hâtim (ö. 277/890) Yahyâ b. Ebî Kesîr’in sadece sikalarından naklettiğini söylemiştir.¹⁹ Ancak yukarıda da geçtiği üzere İbn Hanbel zayıf râvîlerden de naklettiğini söylemiştir. Ayrıca meçhûl râvîlerden de nakilde bulunmaktadır. Nitekim İyâz b. Hilâl’den ondan başka nakilde bulunan yoktur.²⁰ Aynı şekilde nakilde bulunduğu bir diğer meçhûl râvî Âmir Ukaylî’dir.²¹

İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939) Enes b. Mâlik’i gördüğünü ama hadîs işitmediğini, Süleyman b. Yesâr’dan ve Ebû Seleme’den nakilde bulunduğunu söyler. Hakkındaki övgülere yer vermekle beraber ne tedlîsine ve ne de mürsellerine Enes b. Mâlik hariç değinmez.²² *Merâsîl* isimli eserinde ise kimlerden işittiği ve işitmediği üzerinde ayrıntı olarak durur. Ebû Dâvûd (ö. 275/889) *Merâsîl*’inde Yahyâ’nın doğrudan Hz. Peygamber’den, İkrime’den, Câbir b. Abdullâh’tan (ö. 78/698) ve “Ensardan bir adamdan” diyerek nakillerini tahrîc etmiştir.²³ Bununla beraber onun tüm mürsellerini toplamamıştır.

¹¹ Mizzî, *Tehzîb*, 31/508-9.

¹² Ebû’l-Hasen Ali b. Abdullâh b. Ca’fer Ali b. el-Medînî, *İlel* (Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, ts.), 1/37.

¹³ Mahmud Muhammed Halil, *Mevsûatu akvâli’l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli’l-hadîs ve ilelihi* (Beyrut: Alemu’l-Küttüb, 1997), 4/135; Zeynuddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Receb es-Selâmî, *Şerhu ileli’l-Tirmizî* (Ürdün: Mektebetü’l-Menâr, 1987), 1/445.

¹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme, *et-Târîhu’l-kebîr* (Kahire: el-Fârûku’l-Hadîsiyye, 2006), 1/341; Ebû Ca’fer Muhammed b. Amr b. Musa el-Ukaylî, *ed-Duafâu’l-kebîr* (Beyrut: Dâru’l-Küttübü’l-İlmiyye, 1984), 4/423; Mizzî, *Tehzîb*, 31/509; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre Yezid et-Tirmizî, *el-İlelû’s-sağîr* (Beyrut: Dâru İhyai’t-Türâs, ts.), 1/754.

¹⁵ Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Mikdâmî, *et-Târîh ve esmâi’l-muhaddisîn ve kunâhum*, 1994, 201; Mizzî, *Tehzîb*, 6/124.

¹⁶ Halil, *Mevsûatu akvâl*, 4/135; Selâmî, *Şerhu ileli’l-Tirmizî*, 1/445.

¹⁷ İclî, *Târîhu’s-sikât*, 1/475; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 5/555.

¹⁸ Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr* (Haydarâbâd, Dâiretü’l-Meârif, ts.), 8/302.

¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 9/142.

²⁰ Mizzî, *Tehzîb*, 22/573; Zehebî, *Mizân*, 3/304.

²¹ Mizzî, *Tehzîb*, 14/71; Zehebî, *Mizân*, 2/362.

²² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 9/142.

²³ Ebû Dâvûd, *Merâsîl*, 1/156-326.

Nesâî (ö. 303/916) onu tedlîs yapanlar arasında zikreder ancak başka bir bilgi vermez.²⁴ İbn Hibban (ö. 354/965) onun tedlîs yaptığını, hiçbir sahâbiden hadîs işitmediğini ve Enes b. Mâlik'ten naklettiği zaman tedlîs yaptığını söyler.²⁵ Ukaylî (ö. 322/934) onu *Duafâ'* da zikretmiş ve "Tedlîsle zikredildi" demiştir. Burada Yahyâ'nın talebelerinden onun irsâl hikayelerini nakletmiştir.²⁶ Zehebî (ö. 748/1347) *Kâşif* isimli eserinde onu "imâm" olarak tanıtmıştır. Ayrıca "Câbir ve Enes'ten mürsel nakillerde bulundu" demiştir.²⁷ Zayıf râvîler üzerine yazdığı *Mizan*'a alma sebebi olarak ise Ukaylî'nin onu tedlîsle itham etmesini gösterir. İrsâl ve tedlîsine örnekler aktardıktan sonra "Derim ki o adildir, hâfızdır. Zührî'nin denklerindendir. Zeyd b. Sellâm'dan rivâyetleri ise munkatıdır. Çünkü onlar kitaptandır" sözleri ile onu savunur.²⁸

Alâî'den sonra da konuya özel bir önem verildiği görülmektedir. Alâî, Yahyâ b. Ebî Kesîr'in tedlîs ile meşhur olduğunu söyler.²⁹ Onun hem çokça tedlîs hem de çokça irsâl yaptığını söyler. Aralarında Câbir, Enes ve Ebû Ümâme'nin (ö. 86/705) de olduğu bir grup sahâbeden nakilde bulunduğunu aktarır. Ebû Ümâme hadîsinin Müslim'in (ö. 261/875) *Sahîh*'inde de olduğunu belirtir.³⁰ İbn Hacer (ö. 852/1448) çok fazla ayrıntıya girmemektedir. *Takrîb*'te "Sikadır, sebtir ancak tedlîs ve irsâl yapardı" derken *Tehzîb*'de ise sadece öncekilerin bilgilerini aktarmıştır. Tedlîs üzerine yazdığı eserinde ise "Tâbiînün küçüklerindendir, hafızdır, meşhurdur. Çokça irsâl yapardı" demiştir.³¹ Ancak bu çokça irsâlin neticeleri üzerine bir şey söylememiştir. İbnü'l-İrakî (ö. 826/1423) Yahyâ'nın tedlîs ile meşhur olduğunu söyler. Hadîs işittiği ve işitmediği kimseler üzerinde durur.³² Suyûtî (ö. 911/1505) de "Tedlîsle meşhurdur. Nesâî onu zikretti" demiştir.³³ Ancak bu âlimler de irsâlinin neticesi üzerine bir yorum yapmamışlardır.

Bu konuyu titiz bir şekilde ele alan kimse Alâî'dir. O tedlîs yapan muhaddisleri beşli bir taksime tutar ve hepsinin aynı kategoriye koyulmayacağını âlimlerin bu tedlîslerin bir kısmı ile amel etmezken bazıları ile amel ettiklerini söyler. Yahyâ b. Ebî Kesîr'i ise ikinci grupta zikreder. Bunların tedlîsine imâmın hoşgörü ile yaklaştıklarını ve semâları sarîh olmasa bile, rivâyetlerini sahîh kitaplarda tahrîc ettiklerini söyler. Bu da ya imâm olmaları veya tedlîslerinin azlığı ya da sadece sikalardan tedlîs yapmaları sebebiyledir. Ayrıca bu râvîlerin *Sahîhayn*'da ve diğer eserlerde çokça müdelles hadîsleri olduğunu söyler. Bu hadîslerin niçin *Sahîhayn*'a alındığı hususunu ise bazı imâmın Şeyhayn'ın bu tür rivâyetlerin sarîh semâlarından birine muttali olmalarına hamlettiklerini söyler. Kendisi ise biraz önce zikrettiği sebepler yüzünden olduğu kanaatindedir.³⁴

Yahyâ'nın tedlîs ve irsâl bağlamında en dikkat çeken durumlarından birisi sarîh işitme lafızlarını kapalı lafızlara göre çok daha az kullanmasıdır. Örneğin Cevâmiu'l-kelimden tespitimize göre en çok hadîs aldığı hocası üç yüz yirmi iki hadîsle Ebû Seleme b. Abdurrahmân'dır. İbn Hanbel'in *Müsned*'inde bu râvîden yaklaşık yüz yetmiş hadîsi vardır. Bunların yüz kırk kadarını "an", yirmi beş kadarını ise "haddesena, ehbarana" gibi sarîh işitme

²⁴ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Zikru'l-müdellesîn* (Mekke: Dâru Âlim, ts.), 121.

²⁵ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sikât* (Haydarâbâd: Dâru'l-Meârif, 1973), 7/592.

²⁶ Ukaylî, *ed-Duafâ'u'l-kebîr*, 4/423.

²⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehu rivâyetün fi'l-kütübi's-sitte* (Cidde: Dâru'l-Kable, 1992), 2/374.

²⁸ Zehebî, *Mizân*, 4/403.

²⁹ Alâî, *Câmiu't-tahsîl*, 1/111.

³⁰ Alâî, *Câmiu't-tahsîl*, 1/299.

³¹ Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer, *Takrîbü't-tehzîb* (Suriye: Dâru'r-Reşid, 1986), 1/596; Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer, *Ta'rîfu ehli't-takdis bi merâtibi'l-mevsûfîn bi't-tedlîs* (Ummân: Mektebetu'l-Menâr, 1983), 1/36; Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb* (Hindistan: Matbaatü Dâireti'l-Meârif, 1326), 11/268.

³² Ebû Zur'a Ahmed b. Abdurrahim b. el-Hüseyn b. el-İrâkî, *el-Müdellesîn* (Kahire: Dâru'l-Vefâ, 1995), 1/102-3; Ebû Zur'a Ahmed b. Abdurrahim b. el-Hüseyn b. el-İrâkî, *Tuhfetu't-tahsîl fi zikri ruvâti'l-merâsîl* (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, ts.), 1/346.

³³ Abdurrahmân b. Ebû Bekr Celâlüddîn es-Suyûtî, *Esmâu'l-müdellesîn* (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 1/106.

³⁴ Alâî, *Câmiu't-tahsîl*, 1/113.

lafızları ile nakletmiştir. Önde gelen hocalarından Ebû Kilâbe'den on sekiz hadîs "an", onu da sarîh lafızlarla nakledilmiştir. Bir başka hocası Abdullâh b. Ebî Katâde'nin hadîslerinin otuz altısını "an" lafzı ile yedisini ise açık işitme lafızları ile nakletmiştir.

Bu üslubu üzere olsa gerek talebeleri ona tepki vermekte o da onların bu tepkisine bir anlam verememektedir. Hüseyin el Muallim el-Basrî (ö. 145/763), Yahyâ b. Ebî Kesîr'e "Sen karşılaşmadığın ve işitmediğin kimselerden nakilde bulunuyorsun" deyince o "Kitabı kâğıt ve divit konulup yalanlar yazılmış bir şey olarak mı görüyorsunuz (zannediyorsunuz)?" demiştir. Hüseyin el-Basrî ise bu şekilde nakilde bulunmamasını ondan istemiştir. Bir başka rivâyete göre Yahyâ'ya "Bu mürseller kimdendir?" deyince "Mürekkebi ve bir sahîfeyi eline alıp Hz. Peygamber'e yalan yazan bir adam mı görüyorsunuz?" deyince Hüseyin el-Basrî "Bunun benzeri (bunun gibi mürsel rivâyetler) gelince bize haber ver" dedim. O da "Eğer dersem ki bana ulaştı o kitaptandır" dedi.³⁵ Talebelerinin uyarısıyla o bazı rivâyetleri yazılı metinden aldığını kabul etmekte ve bundan sonra "Bana ulaştı" dediği zaman onları bir nüshadan aldığını ifade etmektedir. Abbas ed-Dûrî (ö. 271/885) "Bazı muhaddisler "Yahyâ gibisini görmedik. Biz ona sabah naklederdik. Akşam (onları) bize naklederdi. Yani tedlîs yapardı." derlerdi."³⁶ Bu rivâyetin râvîsi bazı kaynaklarda Hemmâm b. Yahyâ (ö. 164/781) olarak geçer. İbn Mübârek (ö. 181/798) de bu olayı Hemmâm b. Yahyâ'dan nakleden kişilerdendir.³⁷

Yahyâ b. Ebî Kesîr'e yöneltilen tedlîs eleştirisinin o döneme ait bir hassasiyet olduğu ve bu durumun başka âlimlerde de görüldüğü ifade edilmiştir. Ayrıca bu tür rivâyetlerinin az bir miktar olduğu ifade edilmiştir.³⁸

Yukarıda ifade edildiği üzere aslına bakılırsa bir hadîsi nakletme hususunda bu iki kuşak yani tâbiînün küçüklüğü ile tebeu't-tâbiîn arasında anlayış farklılığı vardır. Tebeu't-tâbiînün âlimleri isnâd hususunda çok daha hassas iken tâbiînün bu kuşağı daha müsamakahar davranmakta ve bu şekilde irsâl etmenin bir problem oluşturmayacağını düşünmektedirler. Yahyâ b. Ebî Kesîr'in kanaatimizce göz ardı ettiği meseleler söz konusudur. Bir rivâyetin uydurma olması başka bir şey ancak sahâbî veya tâbiîn sözlerinin ref' edilmesi gibi bir durum farklı bir husustur. Yani Yahyâ ile lü'l-hadîs meselelerinde çok da hassas değildir. Aslında benzer bir durum hocaları için de söz konusudur. Yahyâ'nın en fazla hadîs aldığı hocası Ebû Seleme b. Abdurrahmân'ın karşılaşmadığı dört sahâbiden nakilde bulunduğunu aktarılmıştır.³⁹ Bir diğer hocası Ebû Kilâbe el-Basrî'nin yine karşılaştığı ve karşılaşmadığı kimselerden tedlîs yaptığı nakledilmektedir.⁴⁰

2. Yahyâ b. Ebî Kesîr'in İrsâlda Bulunduğu Tespit Edilen Râvîler

Âlimler Yahyâ b. Ebî Kesîr'in kimi isimlerde irsâl ettiği hususunda ittifak bazısında ise ihtilaf etmişlerdir. Muhaddislerin bazı isimlerde ise tevakkuf ettiklerini görmekteyiz. Bu konuda onların bilgi kaynaklarının çoğunlukla senedlerden elde ettikleri bilgiler olduğu söylenebilir. Yani herhangi bir âlim karşılaştığı bir seneddeki işitme lafzından hareketle "Falancadan işitti" şeklinde hüküm verebilmektedir. Halbuki bu senedler sika râvîler tarafından nakledilmiş de olsa bu işitme lafızlarının hatalı nakledilme ihtimalinin de göz ardı edilmemesi gerektiği kanaatindeyiz.

³⁵ Ukaylî, *ed-Duafâu'l-kebîr*, 4/423; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'in b. Avn el-Mürri, *Târîhu İbn Ma'in rivâyetü'd-Dûrî* (Mekke: Merkezü'l-Bahsî'l-İlmiyye, 1979), 4/351; Zehebi, *Mizân*, 4/403.

³⁶ İbn Ma'in, *Târîhu İbn Ma'in rivâyetü'd-Dûrî*, 4/207.

³⁷ Mizzî, *Tehzîb*, 31/510.

³⁸ Camcı, "Yahyâ b. Ebû Kesîr", 43/241.

³⁹ Alâî, *Câmiu't-tahsîl*, 213.

⁴⁰ Alâî, *Câmiu't-tahsîl*, 112.

1- Ebû Hüreyre: Tespitlerimize göre sadece Ebû Hâtim Yahyâ'nın Ebû Hüreyre'ye (ö. 58/678) ulaşmadığını söylemiştir.⁴¹ Cevâmiu'l-kelim'e göre Yahyâ'nın Ebû Hüreyre'den on bir hadîsi mevcuttur. Bu rivâyetlerin bazıları mevkûftur. Bunlar Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın (ö. 211/827) *Musannef*i ve Buhârî'nin *Târîh*'i gibi erken dönem kaynaklarında geçer. Bazısının senedlerinde zayıf râvîler mevcuttur.⁴² Bazı da sika râvîler tarafından nakledilmiştir.⁴³ Sika veya zayıf râvîlerce nakledilen merfû hadîsler de vardır. Bu hadîsler hep "an" lafzı ile nakledilmiştir.⁴⁴

2- Câbir b. Abdullâh: Yukarıda da geçtiği üzere Ebû Dâvûd'un *Merâsil*'inde Yahyâ'nın ondan naklettiği mürsel rivâyetler mevcuttur. Birçok âlim buna değinmemekle birlikte Zehebî ve Alâî değinmiştir. Cevâmiu'l-kelim programında Yahyâ'nın ondan tek rivâyeti mevcuttur. Bu rivâyet en erken tespit edebildiğimize göre Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (ö. 307/920) tarafından tahrîc edilmiştir. Yahyâ doğrudan Hz. Cabir'den "an" lafzı ile nakletmiştir. Seneddeki Bükeyr b. Yunus zayıftır.⁴⁵ Ebû Dâvûd'un *Merâsil*'inde de başka bir Câbir rivâyeti mevcut olup onu da aynı şekilde "an" lafzı ile nakletmiştir. Seneddeki râvîler sikadır. Bu durum ya râvîlerin hatasıdır ya da Yahyâ, Hz. Cabir'den doğrudan hadîs nakletmektedir.⁴⁶

3- Ebû Ümâme el-Bâhilî: Humus'ta yaşamıştır. Tespitlerimize göre sadece Alâî bu irsâle değinmiştir. Alâî bu rivâyetin Müslim tarafından da tahrîc edildiğini söylemiştir. Müslim'deki bu rivâyeti Yahyâ, Ebû Ümâme'den "an" lafzı ile nakletmiştir.⁴⁷ Cevâmiu'l-kelim'de ondan dört rivâyeti olduğu bilgisi mevcut olsa da üçü uzunca bir rivâyetin taktî versiyonlarıdır. Bir diğer rivâyet ise Bûsîrî (ö. 840/1436) tarafından tahrîc edilmiş olup yine "an" ile nakledilmiştir.⁴⁸

4- Sâib b. Yezîd: Medineli olup küçük sahabilerdendir (ö. 91/710). İshak b. İbrahim b. Hânî şöyle demiştir: "İbn Hanbel'e "Sahabeden kimseden işitti mi" diye sorulunca "Evet. Sâib b. Yezîd'den" cevabını vermiştir."⁴⁹

İbn Maîn (ö. 233/848) ve Ebû Hâtim'e göre ise Sâib b. Yezîd'den işitmemiştir.⁵⁰ Cevâmiu'l-kelim'e göre Yahyâ'nın Sâib b. Yezîd'den bir rivâyeti mevcut olup Tahâvî (ö. 321/933) tarafından nakledilmiştir. İsnadda "لَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ أَنَّ السَّائِبَ بْنَ يَزِيدَ أَخْبَرَهُ" ibareleri mevcuttur.⁵¹ İbn Hacer seneddeki râvîlerden Yahyâ b. Salih'i saduk olarak kabul etmiştir. Diğerleri sikadır.⁵² Müslim'deki bir rivâyete göre ise Yahyâ, İbrâhim b. Kâriz vasıtasıyla Sâib'den hadîsi almıştır.⁵³ İbn Hanbel'in *Müsned*'inde de doğrudan bir nakli yoktur.⁵⁴

5- Nevf el-Bikkâlî ed-Dımaşkî: İbn Maîn ve Ebû Hâtim Yahyâ'nın hadîs işitmediği kişiler arasında Nevf'i (ö. 91/710) de sayar.⁵⁵ Nevf'i Cevâmi'de tespit edemedik. Ebû Hâtim, Yahyâ'nın naklettiği bir İsrâîlî rivâyeti Nevf'den işitmediğini söyler. Bu rivâyetin ikisinin arasında iki râvî

⁴¹ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Merâsil* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1397), 2/42.

⁴² Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî: 1403, ts.), 2/96; 4/311; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, 8/449.

⁴³ Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-Mervezî, *Kitâbu'l-fiten* (Kâhire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412), 1/140.

⁴⁴ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-İlel* (Metâbiu'l-Humeydî: Riyâd, 2006), 3/460; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed el-Esbehânî, *Hulyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ* (1974, ts.), 6/283.

⁴⁵ Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsenâ et-Temîmî el-Mevsilî, *Mu'cem* (Faysalâbâd: İdâretü'l-Ulûm, 1407), 1/85.

⁴⁶ Ebû Dâvûd, *Merâsil*, 1/243.

⁴⁷ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâs, t.y.), "Salâtu'l-Müsâfirîn", 52.

⁴⁸ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr el-Bûsîrî, *İthâfü'l-luyere bi-zevâ'idü'l-mesânîd*'l-'aşere (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1420), 4/535.

⁴⁹ İshak b. İbrâhim b. Hânî, *Mesâilü'l-imâm Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, ts.), 2/199.

⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *Merâsil*, 241-242.

⁵¹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Mısıri et-Tahâvî, *Şerhu meânî'l-âsâr* (Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 1994), 4/54.

⁵² İbn Hacer, *Takrîb*, 1/591.

⁵³ Müslim, "Müsâkât", 9.

⁵⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvût ve Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 25/122, 148.

⁵⁵ İbn Ebî Hâtim, *Merâsil*, 242.

olduğu halde nakledildiğini onun daha doğru olduğunu belirtmiştir. Bu rivâyet de “an” ile nakledilmiştir.⁵⁶

6- Enes b. Mâlik: İshâk b. Mansur (ö. 251/865), İbn Maîn’e Yahyâ b Ebî Kesîr’in Hz. Enes’ten işitip işitmediğini sorunca “onu görmüş” der.⁵⁷ İbn Hanbel’e sorulunca “Görmüş ama işitip işitmediğini bilmiyorum” demiştir.⁵⁸ Ebû Hâtim ise gördüğünü ancak işitmediği söylemiştir.⁵⁹ Ebû Zur’a’ya Yahyâ b. Ebî Kesîr’in Enes’ten naklettiği “أَفْطَرَ عِنْدَكُمْ الصَّائِمُونَ” hadîsinin muttasıl olup olmadığını sorulunca “Hişâm-Yahyâ senedine göre o belağani sigasıyla nakletmiştir. Enes’i görmüş ama işitmemiştir” der.⁶⁰ Bu hadîsin bir tarîki hariç muttasıl bir senedine rastlamadık. Yahyâ’dan hep sarîh olmayan ifadelerle nakledilmiştir.⁶¹ Taberânî’nin (ö. 360/971) naklettiği bir rivâyet göre ise Yahyâ “Enes’ten işittim” demektedir.⁶² Ancak hadîsin râvîlerinden Muhammed b. Musa’yı İbn Hacer “Meçhul ve haber uyduran” şeklinde tavsif etmiştir.⁶³ Cevâmiu’l-kelim programına göre Yahyâ’nın Enes b. Mâlik’ten on altı rivâyeti mevcuttur. Bu rivâyetlerin önemli bir kısmı temel kaynaklarda mevcut değildir.

7- Urve b. Zübeyr: İbn Maîn’den nakledildiğine göre Yahyâ, tâbiînin büyüklerinden Urve b. Zübeyr’den hadîs işitmiştir.⁶⁴ Alâî Buhârî, Ebû Zur’a ve Ebû Hâtim’in ondan işitmediği görüşünde olduklarını nakleder. İbn Hibbân da işitmediğini söyler.⁶⁵ Buhârî, Urve’yi tanıtırken kendisinden hadîs işiten olarak sadece Zührî ile oğlu Hişâm’ı verir.⁶⁶ Tirmizî (ö. 279/893) Yahyâ’nın bir hadîsi için “Buhârî onu zayıf sayıyor. Çünkü Yahyâ Urve’den işitmemiştir. Haccâc b. Ertât da Yahyâ’dan işitmemiştir” der.⁶⁷ Ebû Hâtim “Onu gördüğünü sanmıyorum. Çünkü ikisinin arasına bir veya iki kişi girer. İşittiğine, gördüğüne ve bir meselede ona soru sorduğuna dair bir şey zikredilmemiştir” der.⁶⁸ Yahyâ b. Ebî Kesîr’in rivâyetleri çoğu zaman Ebû Seleme-Urve isnâdı ile nakledilmiştir. Bazen de Urve’den direkt “an” lafzı ile gelmiştir. Bu hadîslerin senedlerinde bazen zayıf râvîler mevcut olmakla beraber bazen de isnâd sadece sika râvîlerden müteşekkildir.⁶⁹ Cevâmiu’l-kelim’e göre Yahyâ’nın Urve’den on bir hadîsi mevcut olup bu rivâyetler hep “an” ile nakledilmiştir.

8- Ebû Kilâbe el-Basrî: İbn Hanbel’e Yahyâ’nın Ebû Kilâbe’den hadîs işitip işitmediği sorulunca “Bunu reddettirecek bir şey bilmiyorum” der. “İddia ediyorlar ki Ebû Kilâbe’nin kitapları eline geçti” denilince İbn Hanbel “Hayır” der.⁷⁰ Buhârî, Ebû Kilâbe’yi tanıtırken râvîsi olarak sadece Hâlid el-Hazzâ’yı verir.⁷¹ İbn Hanbel’e yöneltilen bu sorunun sebebi muhtemelen Ebû Kilâbe rivâyetlerinin kahirinin “an” sîğası ile gelmiş olmasıdır. Bunu İbn Hanbel’in *Müsned*’inde görmek mümkündür. Yahyâ’nın ondan on sekiz kadar hadîsinin on dördü “an” lafzı

⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *’İlel*, 5/71.

⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, 241.

⁵⁸ İbrahim en-Nuhhâs, *el-Câmi li ulûmi’l-imâm Ahmed* (Mısır: Dâru’l-Fellâh, 2009), 19/501.

⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, 243.

⁶⁰ İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, 243.

⁶¹ İbn Hanbel, *Müsned*, 19/215; Ebû Ya’lâ, *Mu’cem*, 7/291.

⁶² Ebû’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat* (Kahire: Dâru’l-Haremeyn, ts.), 7/342.

⁶³ Ebû’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer, *Lisânu’l-mizân* (Beyrut: Müessesetu’l-A’lemî, 1971), 5/401.

⁶⁴ İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, 241-242.

⁶⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 31/505; Alâî, *Câmiu’t-tahsîl*, 299; İclî, *Târîhu’s-sikât*, 1/475.

⁶⁶ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 7/31.

⁶⁷ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre Yezîd et-Tirmizî, *Sünen* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî: ts.), "Ebvâbu’s-Savm", 39.

⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, 242.

⁶⁹ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 1/589; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Boğa (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987), "İ’tisâm", 7; İbn Hanbel, *Müsned*, 43/146.

⁷⁰ İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, 1/240.

⁷¹ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 5/92.

dördü de sarîh ifadelerle gelmiştir.⁷² Muhtemelen Yahyâ'nın bazı sarîh lafızlarını da onu gördüğüne delil saymamış bu hadisleri kitaptan aldığına yormuşlardır.

9- Ebû Bekr b. Abdurrahmân el-Medenî: İbn Maîn ve Ebû Hâtim Ebû Bekr b Abdurrahmân b. el-Haris'i (ö. 94/713) de işitmediği kişilerden sayar.⁷³ Ebû Bekr b. Abdurrahmân ile ilgili Cevâmi programında tek hadis mevcut olup o da Abdurrezzak b Hemmâm'ın Musannef'indedir. Hadis "an" lafzı ile alınmıştır.⁷⁴

10- A'rec el-Medenî: İbn Maîn Yahyâ'nın A'rec'den (ö. 117/735) hadis işitmediğini söyler. Ebû Hâtim ise "Arec'i gördüğünü sanmıyorum" der. ⁷⁵ Cevâmi programına göre ondan tek rivâyeti var. O da Tahâvî'nin *Şerhu Meânî*'sinde ve Taberânî'nin *Evsat*'ında mevcut olup yine "an" lafzı ile nakledilmiştir.⁷⁶

11- Ebû Sellâm Memtûr ed-Dimeşkî: İbn Maîn Ebû Sellâm'ın (ö. ?) Zeyd b. Sellâm'ın dedesi olduğunu, Yahyâ b Ebî Kesîr'in "حدث أبو سلام" dediğini ancak onunla karşılaşmadığını ve ondan bir şey işitmediğini söyler.⁷⁷ Ebû Bekr el-Esrem (ö. 273/887) İbn Hanbel'e Yahyâ'nın Zeyd b. Sellâm'dan işitip işitmediği sorulunca "Bana işitmiş gibi gelmiyor" der. Esrem "Onları Muaviye b. Sellâm'dan (ö. 170/787) işitti diyorlar" deyince İbn Hanbel şu cevabı vermiş ve Yahyâ'yı övmüştür: "Şayet işitseydi Muaviye'yi zikrederdi. O, Ebû Sellâm'dan açıklıyor. "Ebû Sellâm nakletti" diyor. Zeyd'den de "an" diyor. Ebû Sellâm'a gelince ondan işitmedi."⁷⁸ Ebû Hâtim'in Ebû Tevbe'den (ö. 221/836) nakline göre Yahyâ, Muâviye b. Sellâm'a "Baban bize gelirdi bizde ondan dinlerdik" demiştir.⁷⁹ Cevâmi programına göre ondan dokuz hadisi mevcuttur. Bu rivâyetlerin kahiri "an" lafzı nakledilmiştir. Ebû İshâk el-Huveynî İbn Hanbel'in *Müsned*'indeki bir rivâyette "يحيى بن أبي كثير، قال: ثنا أبو سلام" açık bir şekilde semânın mevcut olduğunu söyler.⁸⁰ *Müsned*'in muhakkikleri bu râvîlerin sika olduğunu söylemişlerdir.⁸¹

12- Zeyd b. Sellâm ed-Dımaşkî: Hüseyin Muallim el-Basrî (ö. 145/763) Yahyâ'ya "Zeyd b. Sellâm'dan işittin mi?" diye sorunca "Hayır" der. "Ondan işitenden işittin mi?" diye sorunca yine "Hayır" cevabını verir.⁸² İbn Maîn "Yahyâ b Ebî Kesîr, Zeyd b. Sellâm ile karşılaşmadı. Onun kardeşinden kitabını aldı ve kitabı ondan işitmeyip tedlîs yaptı" demiştir.⁸³ İbn Ebî Hâtim ise babasının ise "Kesinlikle ondan işitti" dediğini aktarmıştır.⁸⁴ Buhârî, Zeyd b. Sellâm'ı tanıtırken ondan nakilde bulunan kişi olarak "rava" sığasıyla sadece Yahyâ'yı verir.⁸⁵ İbn Hanbel'in Zeyd b. Sellâm'dan işitip işitmediği sorusuna verdiği cevabı yukarıda zikrettik. Bununla birlikte İbn Hanbel'in *Müsned*'inde bir isnâdda "يحيى بن أبي كثير، حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ سَلَامٍ،" şeklinde sarîh işitme isnâdı mevcuttur. Eserin muhakkikleri isnâddaki ricalin sika olduğunu söylemişlerdir.⁸⁶ Cevâmi programına göre Yahyâ, Zeyd b. Ebî Sellâm'dan otuz yedi hadis nakletmiştir. Bunların önemli bir kısmı İbn Hanbel'in *Müsned*'inde mevcuttur. Müslim'in *Sahih*'i de dahil olmak üzere birçok

⁷² İbn Hanbel, *Müsned*, 4/ 298-42-157.

⁷³ İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, 242.

⁷⁴ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 9/61.

⁷⁵ İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, 242.

⁷⁶ Tahâvî, *Şerhu meânî'l-âsâr*, 1/438; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 2/142.

⁷⁷ İbn Maîn, *Târîhu İbn Maîn rivâyetü'd-Dûrî*, 4-207.

⁷⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 10/78.

⁷⁹ İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, 1/241.

⁸⁰ Ebû İshâk el-Huveynî, *Neslu'n-nubâl bi mu'cemi'r-ricâl* (Mısır: Dâru İbn Abbâs, 2012), 4/248.

⁸¹ İbn Hanbel, *Müsned*, 28/532-3.

⁸² İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, 1/240.

⁸³ İbn Maîn, *Târîhu İbn Maîn rivâyetü'd-Dûrî*, 4/207.

⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *Merâsîl*, 1/241.

⁸⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, 395.

⁸⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, 37/543.

kaynakta “يَحْيَى، أَنَّ زَيْدًا، حَدَّثَهُ” şeklinde net işitme ifadeleri mevcuttur.⁸⁷ Aynı şekilde İbn Hanbel’in *Müsned*’inde râvîlerinin sika olduğu ifade edilen bir senedde de “يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ سَلَامٍ” dediği görülmektedir.⁸⁸

Verilen örneklerde de görüldüğü üzere tebe-u tâbiîn âlimleri ve sonrakiler onun rivâyetlerindeki ittisâlini tespit etmek üzere ciddi uğraşlar vermişlerdir. Çoğu zamanda senedlerden hareket etmişler ve yer yer de ihtilaf etmişlerdir. Kanaatimizce Yahyâ’nın birinden doğrudan nakilde bulunduğunu tespit edebilmişlerse o kişiden “an” lafzı ile naklettiği diğer rivâyetleri de muttasıl saymışlardır. Bunun çok sağlam bir metod olduğu düşüncesinde değiliz. Yani birilerinin söylediği gibi her zaman sadece kolaylık olsun diye hadîslerin naklinde “an” lafzı tercih edilmemiştir.⁸⁹ Örneğin en önemli hocası Ebû Seleme ile görüştüğü sabittir. Ondan naklettiği rivâyetlerin kahirini “an” ile nakletmiştir. Bu, naklettiği rivâyetlerin hepsini ondan işittiği anlamına gelmez. Yukarıda da görüldüğü üzere çok tedlîs yapan biridir. Tedlîs ettiği kimseler arasında zayıf râvîler de söz konusudur. Yani bunların bir kısmını başka râvîler aracılığı ile alması da mümkündür.

Bir başka önemli husus ise naklettiği herhangi bir rivâyetin bazı tarîklerinde semâ lafızlarının olması da onu işittiği anlamına gelmez. Bu bağlamda Yahyâ b. Ebî Kesîr’in aşağıdaki rivâyeti incelenecektir.

3. Hz. Peygamber’in Öğle ve İkinci Namazlarında Fatiha ve Zamm-ı Sûre Okuduğu Rivâyetinin İncelenmesi 209

Bu rivâyet Yahyâ b. Ebî Kesîr-Abdullâh b. Ebî Katâde-Ebû Katâde isnâdı ile nakledilmiştir: “Hz. Peygamber (s) öğle ve ikindinin ilk iki rekatında Fatiha’yı ve bir sûreyi okurdu. Bazen bize ayeti işittirirdi. Son ikide ise Fatiha’yı okurdu.”⁹⁰

Bu rivâyet Buhârî ve Müslim de dahil olmak üzere birçok muhaddis tarafından sahîh sayılarak farklı versiyonları ile eserlerde yer almıştır. Hz. Peygamber’in öğle ve ikinci namazlarının tüm rekatlarında ne okuduğu bu şekilde sadece sahâbî Ebû Katâde’den nakledilmiştir. Bu rivâyet Yahyâ b. Ebî Kesîr’in ferd hadîslerindendir. Yahyâ’dan bu hadîs gerek isnâda ve gerekse metinde bazı farklılıklarla nakledilmiştir. Rivâyetler hem isnâdın ittisâli ve hem de metin açısından ele alınacaktır. Ancak öncesinde bu hadîsin Müslim’in de naklettiği şöyle bir tarîkine yer vermek istiyoruz:

"عن الحجاج يعني الصواف عن يحيى وهو ابن أبي كثير عن عبدالله بن أبي قتادة وأبي سلمة عن أبي قتادة"⁹¹

Bu tarîke göre bu rivâyeti Yahyâ sadece Abdullâh’tan değil Ebû Seleme’den de almıştır. Yahyâ’dan bu hadîsi birçok râvî nakletmesine rağmen Haccâc tarîki hariç Ebû Seleme kaydı bulunmamaktadır. Dârekutnî (ö. 385/995) Haccâc’ın isnâda Ebû Seleme’yi ziyade eylediğini söyler.⁹² Haccâc’ın bu ziyade ile cemaate muhalefet ettiği belirtilmiştir.⁹³

Dikkat çeken bir diğer husus ise Yahyâ’nın bu rivâyeti Ebû’d-Derdâ’dan (r) (ö. 32/653) da mevkûf olarak da nakletmesidir. Rivâyete göre Ebû’d-Derdâ “Öğlenin ve ikindinin ilk iki

⁸⁷ Müslim, "Tahâret", 1; "Cenâiz", 10; Ebû Ya’lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsîlî, *el-Müsned* (Şam: Dâru’l-Me’mûn, 1984), 3/140; Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Mısırî et-Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âsâr* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1415), 1/92.

⁸⁸ İbn Hanbel, *Müsned*, 37/543.

⁸⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi’r-rivâye* (Medine: el-Mektebetü’l-İlmiyye, ts.), 390.

⁹⁰ Müslim, "Salât", 34.

⁹¹ Müslim, "Salât", 34.

⁹² Ebû’l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-‘İlel’ü’l-vâride fî ehâdîsi’n-nebeviyye* (Riyâd: Dâru Taybe, 1985), 6/136.

⁹³ İtyûbî, *el-Bahru’l-muhîtu’s-seccâc fî şerhi Sahîhi’l-İmâm Müslim b. el-Haccâc* (Riyâd, Dâru İbn Cevzî, 1436), 10/409.

rekatında Fatiha ve zamm-ı sure son ikisinde ise Fatiha, aynı şekilde akşamın son ve yatsının son ikisinde sadece Fatiha okunmasını söylemiştir.” Rivâyetin iki tariki mevcut olup ikisi de munkatıdır.⁹⁴

3. 1. Rivâyetin İsnad Açısından İncelenmesi

Tespitlerimize göre sekiz râvî bu hadîsi Yahyâ’dan nakletmiştir. Râvîler ve rivâyet sayıları şu şekildedir:

- 1- Hâlid el-Hazza el-Basrî (ö. 141/759): 1.
- 2- Haccâc es-Savvâf el-Basrî (ö. 143/761): 4.
- 3- Hişâm b Ebî Abdillâh el-Basrî (ö. 152/743): 6.
- 4- Ma’mer b. Râşid el-Basrî es-Sanânî (ö. 153/770): 2.
- 5- Evzâî ed-Dımaşkî (ö. 157/774): 6.
- 6- Ebân b. Yezîd el-Basrî (ö. 160/777): 6.
- 7- Şeybân Ebû Muâviye el-Basrî el-Kûfî (ö. 164/781): 2.
- 8- Hemmâm b. Yahyâ el-Basrî (ö. 164/781): 7.

Dikkat edilirse hadîsin râvîlerinden biri hariç diğerleri ya Basralı veya bir dönem Basra’da yaşamış kimselerdir. Bu râvîlerden tespit ettiğimiz otuz dört rivâyetin bazıları ortak isnâdla ve tek metinle nakledilmiştir. Cevabını aradığımız soru ise Yahyâ b. Ebî Kesîr’in Abdullâh b. Ebî Katâde’den bu hadîsi işitip işitmediğidir. İbn Hanbel’in *Müsned*’inde Yahyâ’nın Abdullâh Ebî Katâde’den yaklaşık kırk küsur rivâyeti vardır. Bunların otuz altı kadarını “an”, yedisini ise sarîh işitme lafızları ile nakletmiştir. Aynı şekilde yukarıdaki rivâyetin yirmi dokuzunu Yahyâ, Abdullâh b. Ebî Katâde’den “an” lafzı ile nakletmiştir. Kalan yedi hadîs ise “haddeseni” gibi sarîh ifadelerle nakledilmiştir. Bunların üçü Evzâî, ikisi Hemmâm b. Yahyâ, birer tanesi de Hişâm b. Ebî Abdillâh ve Hâlid el-Hazza tarafından nakledilmiştir.

3.2.1. Sarîh İfadelerle Nakledilen İsnadlar

Yahyâ’nın sarîh lafızlarla bu hadîsi Abdullâh b. Ebî Katâde’den aldığını nakleden râvîler ve rivâyetlerin geçtiği kaynaklar şu şekildedir:

a) Hişâm b. Ebî Abdillâh: Buhârî’nin tahrîc ettiği Mekkî b. İbrâhîm (ö. 214/830)⁹⁵ ve Ebû Nuaym (ö. 218/833),⁹⁶ İbn Mâce’nin Yezîd b. Zurey’ (ö. 182/798),⁹⁷ İbn Ebî Şeybe’nin (ö. 235/850) İbn Uleyye (ö. 193/809),⁹⁸ Ebû Dâvûd’un Yahyâ b. Saîd (ö. 198/814)-Hişâm,⁹⁹ tariklerine göre Yahyâ hadîsi hep “an” lafzı ile Abdullâh b. Ebî Katâde’den nakletmiştir.

Nesâî’nin tahrîc ettiği Ubeydullah b. Saîd (ö. 241/856)-Muâz b. Hişâm (ö. 200/816) tariki ise “haddeseni” lafzı ile nakledilmiştir.¹⁰⁰

”يحيى بن أبي كثير قال حدثني عبد الله بن أبي قتادة“

Hadîsin senedindeki Muâz b. Hişâm, Hişâm b. Ebî Abdillâh’ın oğludur ve tenkid edilmiştir. İbn Maîn ve İbn Adî vb. âlimlerin onun hakkında hataları olduğu, hüccet olmadığı ve ferd ve garib

⁹⁴ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî, *Musannef*, thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz (Riyâd: Dâru Küñûzi İşbilyâ, 2015), 3/318-9.

⁹⁵ Buhârî, "Sıfatu's-Salât", 15.

⁹⁶ Buhârî, "Sıfatu's-Salât", 29.

⁹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünen* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1987), "İkâmetu's-Salât", 8.

⁹⁸ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî, *el-Kitâbü'l-musannef*, thk. Kemal Yûsuf el-Hût (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 1/312.

⁹⁹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen* (Beyrut: Kahire: Dâru'l-Fikr, 1988), "Salât", 129.

¹⁰⁰ Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Sünen* (Halep: Mektebü'l-Matbûât, 1986), "Sıfatu's-Salât", 58.

hadîsleri yönünde eleştiriler vardır.¹⁰¹ Ubeydullâh b Saîd el-Yeşkuri ise sika sayılmıştır.¹⁰² Muâz'ın hatalı olarak bu şekilde naklettiği kanaatindeyiz.

b) Hemmâm b. Yahyâ: İbn Ebî Şeybe'nin, İbn Hanbel'in, Müslim'in ve Ebû Dâvûd'un naklettikleri Yezîd b. Hârûn (ö. 206/822)-Hemmâm tarîkleri hep "an" lafzı ile nakledilmiştir.¹⁰³ Aynı şekilde Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/820)-Hemmâm tarîki de an lafzı ile nakledilmiştir.¹⁰⁴

Dârimî'nin (ö. 255/869), Yezîd b. Hârûn ve İbn Hanbel'in Affân (ö. 220/835) tarîki ile nakillerine göre ise Yahyâ "haddeseni" lafzı ile hadîsi nakletmiştir.¹⁰⁵ Yezîd b. Hârûn hakkında âlimler "sika, mutkin, hafız" gibi lafızlar kullanmışlardır. Ancak ömrünün sonuna doğru âmâ olduğu, kendisine sorulan hadîsleri bilmediği ve cariyesine emredip kitaptan öğrenmeye çalıştığı nakledilmiştir.¹⁰⁶ Zaten tek bu tarîkin sarîh ifade ile nakledilmesi onun hatalı olduğunu göstermektedir. Bu hata Yezîd b. Hârûn'dan veya Dârimî'den kaynaklanmış olabilir. Ancak Yezîd'den kaynaklanma ihtimali daha yüksektir. Nitekim bu hadîsi İbn Ebî Şeybe'ye mutlak olarak yani "Hz. Peygamber bütün namazlardaki okuma şekli böyledi." şeklinde yine sadece Yezîd b. Hârûn nakletmiştir. Yezîd, Ebân b. Yezîd-Yahyâ b. Ebî Kesîr rivâyetlerinin çoğunu da nakleden kişidir. Onlar da hep "an" lafzı ile nakledilmiştir.

İbn Hacer, Affân b. Müslim'i sika ve sebt olarak nitelemekle birlikte "Bazen yanılır" demiştir. Ayrıca vefatından kısa bir zaman önce hafızasının bozulduğunu nakletmiştir. Affân'ın halku'l-Kur'an'ı kabul etmediği de kaynaklarda geçer.¹⁰⁷ Bu tarîk hariç bu rivâyeti ondan başka nakledene de rastlamadık.

c) Hâlid el-Hazza: Sadece Nesâî bu tarîkle nakletmiştir. Yukarıda da geçtiği üzere Hâlid'den tek rivâyet nakledilmiştir.¹⁰⁸

"خالد قال حدثنا يحيى بن أبي كثير أن عبد الله بن أبي قتادة حدثه عن أبيه"

Rivâyetin senedindeki Ebû İsmail el-Basrî (ö. ?) hakkında bazı âlimler "Bir beis yok" derken bazısı ise "Vehim sahibidir. Hata eder ve zayıf sayılmıştır" demiştir. İbn Hibbân onun için "Hata eder" demiştir. Ukaylî de onun naklettiği bazı hatalı hadîslere yer vermiştir.¹⁰⁹ İbn Hacer ise "Saduktur. Hafızasında bir şeyler var (zayıflık)" demiştir.¹¹⁰ Benzer eleştiriler Hâlid el-Hazza için de yapılmıştır. İrsâl ettiği ve Şam dönüşü hafızasının bozulduğu ifade edilmiştir.¹¹¹

d) Evzâî: Sarîh lafızlarla nakilde öne çıkan kişi Evzâî'dir. Onun naklettiği altı rivâyet mevcuttur. Üç tanesi sarîh siğayla üçü "an" ile nakledilmiştir. İbn Hanbel ve Dârimî'nin Ebû'l-Muğîre (ö. 212/828)-Evzâî¹¹² ve İbn Hanbel'in Mahled b. Yezîd (ö. 193/809)-Evzâî tarîkleri "an" lafzı ile nakledilmiştir.¹¹³ Buhârî'nin tahrîc ettiği Muhammed b. Yûsuf (ö. 212/828)-Evzâî tarîki "haddeseni" lafzı ile nakledilmiştir.¹¹⁴ Muhammed b. Yûsuf için İbn Hacer "Sikadır, fazıldır. Süfyan

¹⁰¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-duâfâ* (Suriye: Dâru'l-Meârif, ts.), 2/665.

¹⁰² İbn Hacer, *Takrîb*, 1/371.

¹⁰³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1/327; Müslim, "Salât", 34; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned* (Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.), 5/308; Ebû Dâvûd, "Salât", 129.

¹⁰⁴ Tayâlisî, *Müsned*, 1/513.

¹⁰⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen* (Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 1412), Salât, 63; İbn Hanbel, *Müsned*, 5/307.

¹⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, 11/368.

¹⁰⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 1/393; İbn Hacer, *Tehzîb*, 7/231.

¹⁰⁸ Nesâî, "Sıfatu's-Salât", 56.

¹⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 1/142.

¹¹⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, 91.

¹¹¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 191.

¹¹² İbn Hanbel, *Müsned*, 5/305; Dârimî, "Salât", 63.

¹¹³ İbn Hanbel, *Müsned*, 5/305.

¹¹⁴ Buhârî, "Sıfatu's-Salât", 25.

hadîslerinde bazen hata etmiştir” der.¹¹⁵ İbn Hanbel’in Dahhâk b. Mahled (ö. 212/828)-Evvâî tarîki “haddesena” lafzı ile nakledilmiştir.¹¹⁶ İbn Hacer, Dahhâk için “sika, sebt” demiştir.¹¹⁷ Nesâî İsmâîl b. Abdullâh (ö. ?) tarîki ile hem *Müctebâ*’da hem de *Sünenü’l-Kübrâ*’da “haddeseni” lafzı ile aynı isnâdla nakletmiştir.¹¹⁸ İbn Hacer İsmâîl için “sika” demiştir.¹¹⁹

Kanaatimizce buradaki sarîh işitme lafızları hatalıdır ve kaynağı da Evvâî’dir. İbn Hanbel Evvâî’yi “imâm” olarak nitelemiştir.¹²⁰ Evvâî aynı şekilde İbn Uyeyne (ö. 198/814) ve İbn Mehdi (ö. 198/814) gibi birçok âlim tarafından da ilminin büyüklüğü ve imâmlığı ile tavsif edilmiştir. Bununla birlikte irsâl yaptığı, Yahyâ b. Ebî Kesîr ve Zührî örneğinde olduğu, bazı rivâyetlerinin sahîfeden olduğu da nakledilmiştir. İbn Hanbel’den “Hadîsinde zayıflık vardır” sözü de nakledilmiştir. Beyhakî (ö. 458/1066) ise İbn Hanbel’in bununla ihticac edilmeyen bazı hadîslerini kastettiğini, Evvâî’nin imâm ve sika olmakla birlikte bazı meselelerde haline vakıf olmadığı hadîslerle ihticac ettiğini söylemiştir.¹²¹

Mervezî (ö. 275/889), Evvâî’nin Yahyâ’dan naklettiği bir hadîsin durumunu İbn Hanbel’e sorunca “Bu münkerdir. Evvâî’nin hatasıdır. O Yahyâ b. Ebî Kesîr’den çokça hata etmiştir” der.¹²² İbn Hanbel onun naklettiği başka hadîslere de “Hata ve vehim etmiştir” demiştir.¹²³ Yahyâ b. Ebî Kesîr’den Evvâî’nin naklettiği bir başka hadîs için “Bu Evvâî’nin hatasıdır. Sahîh olan Hişâm ed-Düstüvâî’nin rivâyetidir” söylemiştir.¹²⁴ İbn Hanbel’e Evvâî’nin yine bir hadîsi sorulunca Evvâî’nin Yahyâ b. Ebî Kesîr’den olan kitaplarının zayi olduğu ve hafızasından naklettiğini belirtmiştir.¹²⁵

Aynı şekilde Ebû Hâtim’in de Evvâî’nin naklettiği hatalı rivâyetlere yer verdiğini görmek mümkündür.¹²⁶ İbn Hanbel Yahyâ b. Ebî Kesîr’den nakilde Şeybân’ın Evvâî’den daha iyi ve daha sağlam olduğunu söylemiştir. Şeybân’ın sahîh bir kitabının bulunduğunu ve hadîsinin sahîh olduğunu belirtmiştir.¹²⁷ İbn Hanbel’e Yahyâ’dan nakilde Evvâî’nin mi yoksa Hişâm’ın mı daha sağlam olduğu sorulunca “Hişâm” cevabını vermiştir.¹²⁸ İbn Hanbel Yahyâ b. Ebî Kesîr’den nakilde bulunan sağlam râviler olarak ise Ali b. Mübarek, Yezîd, Hişâm ve Harb b. Şeddâd’ı zikreder.¹²⁹ İbn Maîn ise Yahyâ b. Ebî Kesîr’in en iyi talebeleri olarak Hişâm ed-Düstüvâî ve Evvâî’yi sonra da Ali b. Mübarek’i zikreder.¹³⁰

3.1. Rivâyetin Metin Açısından Değerlendirilmesi

Rivâyetin metinleri birkaç şekilde karşımıza çıkmaktadır:

1- “Hz. Peygamber (dört rekatlı namazları tümünde) ilk iki rekatta Fatiha ve zamm-ı sure son iki de sadece Fatiha okurdu.”¹³¹

¹¹⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, 1/515.

¹¹⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, 5/311.

¹¹⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, 1/280.

¹¹⁸ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1991), “Sıfatu’s-Salât”, 4; Nesâî, “Sıfatu’s-Salât”, 57.

¹¹⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, 1/108.

¹²⁰ Halil, *Mevsûatu akvâl*, 2/338.

¹²¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, 6/238-42.

¹²² Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-İlâ ve ma’rifetü’r-ricâl* (Riyâd, Dâru’l-Hânî, 2001), 1/111.

¹²³ İbrahim en-Nuhhâs, *Câmi*, 14/186.

¹²⁴ İbrahim en-Nuhhâs, *Câmi*, 14/179.

¹²⁵ İbrahim en-Nuhhâs, *Câmi*, 18/35.

¹²⁶ İbn Ebî Hâtim, *İlâ*, 3/316; 6/27.

¹²⁷ Halil, *Mevsûatu akvâl*, 2/165-66.

¹²⁸ Halil, *Mevsûatu akvâl*, 4/41.

¹²⁹ Halil, *Mevsûatu akvâl*, 4/20.

¹³⁰ İbn Maîn, *Târîhu İbn Maîn rivâyetü’l-Dûrî*, 4/180.

¹³¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1/327.

Bu şekilde tesbit edebildiğimiz kadarıyla sadece İbn Ebî Şeybe nakletmiştir. Nüsha farklılıklarından kaynaklanan bir hata olma ihtimali için yaptığımız çalışmada bir neticeye ulaşamadık. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere bu şekilde Yezîd b Hârûn'dan başka nakleden yoktur.

2- "Hz. Peygamber öğle ve ikindi namazlarının ilk ikisinde Fatiha ve iki zamm-ı sure ve diğer ikisinde ise sadece Fatiha'yı okurdu. Bu okuyuşu da bazen cemaate işittirirdi. Birinci rekâtı uzun ikincisini ise kısa tutardı."¹³² Rivâyetlerin bir kısmında ise bir sure okuduğu nakledilmiştir.¹³³

3-Bazı rivâyetlerde ise sadece ilk iki rekatta Fatiha ve birer sûre okuduğu ve bazen işittirdiği nakledilmiştir.¹³⁴

4-Bir diğer rivâyet şekli ise "Öğle, ikindi ve sabah namazlarında birinci rekâtını uzun tutar ikincisini ise kısaltırdı" şeklinde nakledilmiştir.¹³⁵

Bu bağlamda metinlerin büyük oranda aynı olmakla beraber bazen taktî veya telfik edilerek nakledildiği söylenebilir. Kimi zaman ise Yezîd b. Hârûn örneğinde olduğu gibi önemli sayılacak râvî tasarruflarına maruz kalmıştır. Mana ile rivâyet de kısmen metinlere yansımıştır.

Sonuç

Âlimlerin Yahyâ b. Ebî Kesîr gibi muhaddislerin tedlîslerine yaklaşımları genel olarak Alâî'nin zikrettiği maddeler üzerinden şekillenmiştir. Bu âlimlerin müdelles rivâyetlerinin sarîh semâ tarîklerine rastlanılması veya sarîh tarîklerine rastlanılmasa bile hadîsin medârı kimselerden veya hadîs imâmlardan olmaları sebebiyle müdelles rivâyetleri sahîh kabul edilmiştir. Halbuki Yahyâ b. Ebî Kesîr'in talebeleri ile bu konuda önemli tartışmalar yaşadığı, talebelerinin onun uyardığı, onun ise bu tür tedlîslerin hadîslerin sıhhatine zarar vermeyecek bir inançta olduğunu gösteren ifadeleri nakledilmiştir. Dikkat çeken önemli bir durum da rivâyetlerini çoğunlukla "an" lafzını kullanarak nakletmesidir. Onun irsâl ve tedlîste bulunduğu bazı kimseler hususunda kendi döneminde ve sonrasında âlimler araştırmalar yapmış, çoğunlukla da senedlerdeki rivâyet lafızlarından hareketle bazı yargılara ulaşmıştır. Halbuki sadece bazı senedlerdeki açık sema lafızlarından hareketle bir râvînin herhangi bir hadîsi hocasından işittiği neticesine ulaşma anlayışının her zaman doğru olmayacağı düşüncesindeyiz. Nitekim bu lafızların râvî tasarruflarına ve hatalarına açık olduğu Yahyâ b. Ebî Kesîr rivâyetlerinde de görülmektedir. Bu bağlamda Yahyâ b. Ebî Kesîr ve benzeri durumdaki muhaddislerin özellikle ferd hadîsleri üzerine daha kapsamlı çalışmalar yapılması gerektiği kanaatindeyiz.

Bütün bu bilgilerden hareketle Yahyâ'nın yukarıda incelediğimiz hadîsi doğrudan Abdullâh b. Ebî Katâde'den almadığı kanaatindeyiz. Zaman içerisinde belli bir bölgede özellikle Basra bölgesinde oluşan bir geleneğin veya fetvânın Hz. Peygamber'e aradaki râvîler vasıtasıyla izafe edildiği kanaatindeyiz. Yani Hz. Peygamber'in öğle ve ikindi namazlarında ilk iki rekatta Fâtiha ve zammı sure son iki rekatta ise sadece Fatiha okuduğu düşüncesinde değiliz. Nitekim İmâm Muhammed, Hz. Alî'nin son iki rekatta sadece tesbih ettiğinin kendilerine ulaştığını söylemektedir.¹³⁶ İbn Şihâb ez-Zühri'nin namazda gülme rivâyeti örneğinde olduğu gibi Yahyâ b. Ebî Kesîr'in de "an" lafzını kullanarak tedlîs yapıp hüsnü zan ile bu rivâyeti naklettiği düşüncesindeyiz. Zamanla işin içerisine bazı râvî tasarruflarının girmesi neticesinde ve bazen de

¹³² Müslim, "Salât", 34; Ebû Dâvûd, "Salât", 129; Nesâî, "Sıfatı's-Salât", 59.

¹³³ İbn Hanbel, *Müsned*, 5/305.

¹³⁴ Buhârî, "Sıfatı's-Salât", 15.

¹³⁵ Buhârî, "Sıfatı's-Salât", 29.

¹³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Hüccce alâ ehli'l-Medîne* (Beyrut: Alemlü'l-Kütüb, 1403), 1/107-8.

Evzâî gibi büyük bir muhaddisin de hatalı bir şekilde dahil olmasıyla genelde “an” lafzı ile nakledilen bu rivâyet sarîh lafızlarla nakledilmiş ve sahîh sayılarak temel hadîs kitaplarında yer alabilmiştir. Bu rivâyetlerin benzerlerinin de olabileceği gözönünde bulundurularak bu dönemin âlimlerinin rivâyetlerine bu açıdan daha dikkatli yaklaşılması gerekmektedir.

Çok daha önemli gördüğümüz bir diğer husus ise kuşakların hadîs naklederken izledikleri farklı tutumlarıdır. Yani sığâr-ı tâbiîn âlimleri ile tebe-u tâbiîn âlimlerinin rivâyet naklindeki metodları aynı değildir. Tebe-u tâbiîn âlimlerinin hadîslerin ittisâlini tespit için verdikleri uğraş son derece önemlidir. Bununla birlikte her dönemi kendi şartları içerisinde değerlendirmek o zamanı dilimini tanıma noktasında daha doğru sonuçlar sağlayacaktır. Tâbiîn döneminde belli şehirlerde, bölgelerde veya ilmi çevrelerde bilinen ve amel edilen rivâyetler mevcuttu. Zamanla isnâdın önemi artmaya başlayınca bunları isnâdları ile nakletmeye başladılar. Isnad lafzı içinse çoğunlukla “an” lafzını kullandılar. Fakat bu kullanımın her zaman isnâdın ittisâlini sağlamayacağını da farkındaydılar. Çünkü isnâdı sordukları kimseler bazen aradaki kimseleri ya hatırlamıyor veya bilmiyorlardı. Ancak o rivâyet o bölgede veya ilmi çevrelerde bilinmekteydi. Kanaatimizce rivâyetlerin isnâdlı naklindeki önemli gayelerden biri de belli bir bölgenin veya belli bir çevrenin ilmi geleneğini korumak ve devam ettirmektir. Yoksa rivâyetlerin tümüyle Hz. Peygamber’e aidiyetini tespit etmek değildi. Zaten bu bütün rivâyetler için mümkün de değildi. Çünkü böyle bir gelenek oluşmamıştı. Bu bağlamda rivâyetleri naklederken çok fazla “an” vb. rivâyet lafızlarının üstünde durmadan hüsnü kanaat getirerek onları rivâyet ettiler. Ancak bu gelenekleri koruma çabası başka bölge rivâyetleri ile ve kendilerinden sonra gelen kuşakla çatışma sonucunu da doğurdu. Bu durumda tebe-u tâbiîn âlimleri ve sonrakiler irsâl ve tedlîs yapan râvîleri tespit ederek belli sonuçlara varmaya çalıştılar. Zamanla râvî müdellîs değilse veya irsâl yapmıyorsa “an” ile naklettikleri kabul edilir anlayışı benimsendi. Halbuki birçok tâbiîn âlimi tedlîs ve irsâl yapmaktaydılar. Ayrıca geçmişte kim irsâl kim tedlîs yapıyordu diye kapsamlı bir çalışma yoktu. Yani aslında tebe-u tâbiîn âlimlerinin de mevcut gelenekleri devam ettirmekten başka yapacakları çok da fazla bir şey yoktu. Bu bağlamda geliştirilen usûl kaideleri de sorunları çok fazla çözmedi ve bu şartlara göre oluşturulmak zorunda kalındı. Özetle hadîslerin isnâdları ile nakledilmesinin önem kazandığı dönemde merfû, mevkûf ve maktû rivâyetler birbirine karıştırılarak nakledildi. İmâm Şâfiî’nin geliştirdiği ihtilâfu’l-hadîs ilminin de bu soruna büyük bir çözüm getirdiği kanaatimizce söylenemez. Bu bağlamda çokça irsâl ve tedlîs yapmakla eleştirilen sığâr-ı tâbiîn âlimlerinden Yahyâ b. Ebî Kesîr örneğinden hareketle bu probleme dikkat çekmeye çalıştık. Ayrıca sığâr-ı tâbiîn ve kısmen de öncesi dönem hakkında yapılacak daha derin çalışmaların hadîsler arası çelişkilerin çözümüne ve Hz. Peygamber’e ait rivâyetlerin tesbitine katkılar sağlayacağını düşünmekteyiz.

The Tadrîs of the Scholars of Sığâr al-Tâbiîn -In the Case of Yahyâ b. Abî Kathîr-

Citation: Erdim, Sinan. "The Tadrîs of the Scholars of Sığâr al-Tâbiîn -In the Case of Yahyâ b. Abî Kathîr", *Artuklu Akademi* 12/1 (Jun 2025), 199-219. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1549984>

Extended Abstract

We believe that in the transmission of hadiths, the conditions in which the generations lived should be taken into account. As a matter of fact, these conditions are extremely important in determining the authenticity of the hadiths. In addition, the order of these generations is also important. In other words, the previous tradition significantly influences the next tradition. In other words, both their understanding of hadith and the methods they developed for the transmission of hadiths affect the next generation. It is also possible to talk about the conflict of methods between generations. In this context, the generation of the sığâr al-tâbiîn undertook important tasks in the collection and transmission of hadiths to the next generations and established some methods. However, they were also subjected to some criticism. As a matter of fact, Imâm Shafi'i criticizes them for not being very meticulous in receiving mursal narrations, transmitting from weak râwîs, and not paying attention to narrating with meaning. Some of the prominent scholars of the tabi'in were famous for their irsâl and tadrîs. The scholars of the taba-i tâbiîn criticized them for this and it was reflected in some debates between these two generations. The scholars of the sığâr al-tâbiîn could not make sense of these approaches of this generation that came after them and they protected the narrations they transmitted. In other words, they continued to transmit them with the same method. There is not much for the scholars of the taba-i tâbiîn to do. At times they tried to identify the missing parts of the isnâd, and at other times they had to take the narrations transmitted by the old method and transmit them. The hadith methodology had to adapt to this situation. In this case, the scholars of the taba-i tâbiîn felt uncomfortable because they could not determine which hadiths they had heard and which hadiths they had not. In this context, the narrations narrated by a narrator who did not commit tadrîs were considered sahih according to the hadith methodology. This procedure is a problem in itself. As a matter of fact, it does not appear that a widespread record was kept of those who performed irsâl in the past. In addition, prominent scholars of the tabi'in of the sığâr practiced tadrîs and transmitted many narrations with closed wording. This creates new problems and necessitates new solutions. Because these narrations have been included in a considerable amount in many basic hadith sources. As a solution, they have developed arguments such as that there are other tarîkhs of these narrations with clear words of hearing, that the person who transmitted the hadith is an imâm, that it does not pose a problem, that he does little tadrîs, or that he only makes tadrîs from the sikas. We have a different opinion on this issue. This is a matter of generation and the development of isnâd. In other words, the tâbiîn period is a completely different period. It is a period when narrations were decided to be collected and isnâd was just beginning to be born and develop. In the tâbiîn period, there were narrations that were known and practiced in certain regions or in certain scholarly circles. Over time, as the importance of isnâd began to be understood and interest in isnâd increased, they began to investigate the isnâds of these hadiths. Most of the time, they used the word "an" in creating isnâd. However, they were also aware that this word would not always ensure the continuity of the isnâd. Because the people they asked about the isnâd sometimes did not remember or did not know the people in between. However, that narration was known in that region or scholarly circle. In our opinion, one of the important goals in the creation of isnâd was to preserve and continue the scholarly tradition of a certain region or a certain circle. Otherwise, it was not to establish that the narrations were all from the Prophet. This was not possible for all narrations. Because such a tradition had not been established. In this context, when they narrated the narrations, they narrated them with a positive conviction, without getting too caught up in the wording of the narrations. However, the effort to preserve these traditions also resulted in conflict with the narrations from other regions. The procedural rules developed in this context did not solve the problems much. To summarize, in this period, many merfû, mawquf, and maqtu narrations were mixed and transmitted. In our opinion, it cannot be said that the science of ihtilâf al-hadith developed by Imâm Shafi'i provided a great solution to this problem.

In this context, we have tried to draw attention to this problem with the example of Yahyâ b. AbîKathîr, one of the scholars of the *siġâr al-tâbiîn*, who was criticized for making a lot of *irsâl* and *tadlîs*. In conclusion, we think that deeper studies on the *siġâr al-tâbiîn* and partly on the period before them will contribute to the solution of the contradictions between hadiths and the identification of the narrations of the Prophet.

Kaynakça

- Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-A'zamî. Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1403, ts.
- Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. Riyâd: Dâru'l-Hânî, 2001.
- Alâî, Ebû Saîd Halîl b. Keykeldî. *Câmiu't-tahsîl fî ahkâmî'l-merâsîl*. Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 1986.
- Ali el-Medînî, Ebu'l-Hasen Ali b. Abdullâh b Ca'fer. *İlel*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Boğa. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *et-Târîhu'l-kebîr*. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârif, ts.
- Bûsîrî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Bekr. *İthâfü'l-huyere bi-zevâ'idî'l-mesânîdî'l-'aşere*. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1420.
- Camcı, Selçuk. "Yahyâ b. Ebû Kesîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/241-242. İstanbul, 2013.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-İlelü'l-vâride fî ehâdîşî'n-nebeviyye*. Riyâd: Dâru Taybe, 1985.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 1412.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *el-Merâsîl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen*. Beyrut: Kahire: Dâru'l-Fikr, 1988.
- Ebû Nuaym, Ahmed b Abdillâh b Ahmed es-Esbehânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*. 1974, ts.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *el-Mu'cem*. Faysalâbâd: İdâretü'l-Ulûm, 1407.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *el-Müsned*. Şam: Dâru'l-Me'mûn, 1984.
- Halil, Mahmud Muhammed. *Mevsûatu akvâli'l-imâm Ahmed b. Hanbel fî ricâli'l-hadîs ve ilelihi*. Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 1997.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Huveynî, Ebû İshâk. *Neslu'n-nubâl mi mu'cemi'r-ricâl*. Mısır: Dâru İbn Abbâs, 2012.
- İbn Adî, Ebû Ahmed b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1952.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Merâsîl*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1397.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn. *el-İlel*. Metâbiu'l-Humeydî: Riyâd, 2006.
- İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme. *et-Târîhu'l-kebîr*. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîsiyye, 2006.

- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî. *el-Kitâbü'l-musannef*. thk. Kemal Yûsuf el-Hût. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî. *el-Musannef*. thk. Ebû Habîb Nâsır b. Abdilazîz. Riyâd: Dâru Künûzi İşbilâyâ, 2015.
- İbn Irâkî, Ebu Zur'a Ahmed b Abdurrahim b. el-Hüseyin el-Mısırî. *el-Müdellesîn*. Kahire: Dâru'l-Vefâ, 1995.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer. *Lisânu'l-mizân*. Beyrut: Müessesetu'l-A'lemî, 1971.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer. *Takrîbü't-tehzîb*. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1986.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer. *Ta'rîfu ehli't-takdîs bi merâtibi'l-mevsûfîn bi't-tedlîs*. Ummân: Mektebetu'l-Menâr, 1983.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer. *Tehzîbü't-tehzîb*. Hindistan: Matbaatü Dâireti'l-Meârif, 1326.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvût ve Adil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- İbn Hânî, İshâk b. İbrâhim. *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*. Haydarâbâd: Dâru'l-Meârif, 1973.
- İbn Irâkî, Ebu Zur'a Ahmed b Abdurrahim b. el-Hüseyin el-Mısırî. *Tuhfetu't-tahsîl fî zikri ruvâtî'l-merâsîl*. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1987.
- İbn Ma'in, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'in b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî. *Târîhu İbn Ma'in rivâyetü'd-Dûrî*. Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmiyye, 1979.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Men' el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- İbrahim en-Nuhhâs. *el-Câmi li ulûmi'l-imâm Ahmed*. Mısır: Dâru'l-Fellâh, 2009.
- İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdullâh b. Sâlih el-İclî. *Târîhu's-sikât*. Mekke: Mektebetü Dâri'l-Bâz, 1984.
- İtyûbî. *el-Bahru'l-muhîtu's-seccâc fî şerhi Sahîhi'l-İmâm Müslim b. el-Haccâc*. Riyâd: Dâru İbn Cevzî, 1436.
- Mikdâmî, Ebu Abdullâh Muhammed b Ahmed. *et-Târih ve esmâi'l-muhaddisîn ve kunâhum*, 1994.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâs, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünen*. Halep: Mektebü'l-Matbûât, 1986.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Zikru'l-müdellesîn*. Mekke: Dâru Âlim, ts.

- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- Nuaym b. Hammâd, Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-Mervezî. *Kitâbu'l-fiten*. Kâhire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412.
- Selâmî, Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Receb. *Şerhu ileli't-Tirmizî*. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1987.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebû Bekr Celâluddîn. *Esmâu'l-Müdellesîn*. Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Üm*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*. Mısır: el-Mektebü'l-Halebî, 1940.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-evsat*. Kahire: Dâru'l-Harameyn, ts.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Mısırî. *Şerhu meâni'l-âsâr*. Beyrut: Alemu'l-Kütüb, 1994.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Mısırî. *Şerhu müşkili'l-âsâr*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd. *el-Müsned*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Yezîd. *el-İlelü's-sağîr*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâs, ts.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre Yezîd. *Sünen*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Musa el-Mekkî. *ed-Duafâu'l-kebîr*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehu rivâyetün fi'l-kütübi's-sitte*. Cidde: Dâru'l-Kible, 1992.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *el-Muğnî fi'd-duafâ*. Suriye: Dâru'l-Mearif, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963.